

בעניין סכין של עכו"ם

ושמנונית דאיסורא (ח.)

(ח:)

חגי שלזינגר

בסוגייתנו ישנם שלשה דיונים: דיון בשחיטה בסכין של עבודה זרה, דיון בבליעה מסכין של גוים, ודיון בהכשרת סכין טריפה. שני הדיונים האחרונים עוסקים במובהק בענייני איסור והיתר, ובהם נידונים מושגים רבים השייכים להלכות אלו: בליעה, חום, הדחה וקליפה, דוחקא דסכינא ועוד. לעומת זאת, הדיון הראשון עוסק בבסיסו בהלכות עבודה זרה. הצד השווה שבהם, שאין בהם עיסוק מפורש בהלכות שחיטה.

את דברי רב נחמן, שמותר לשחוט בסכין של ע"ז, מבארת הגמרא 'מקלקל הוא'; וכהמשך לכך מבאר רבא, כי בשוחט מסוכנת, שם אין קלקול - אסור לשחוט. היות ועוסקים כאן באיסורי הנאה, ההסתכלות על שחיטה כקלקול יש בה משהו צורם, וכבר עמדו על כך התוספות ואחרונים רבים, שרצו להגדיר כאן גדרים שונים של הנאה. על כל פנים, הסוגיה עד לשלב זה מתייחסת לאיסור ההנאה מעבודה זרה בלבד. לאחר מכן הסוגיה מתקיימה פסק זה מכיוון אחר: 'תיפוק ליה משום שמנוניתא דאיסורא!' לכאורה, אנו עוברים מדיון על עבודה זרה לדיון בענייני איסור והיתר. מעבר זה יוצר שתי בעיות ביחס להמשך הסוגיה, שיש לעמוד עליהן:

א. בין אם נבין שהקושיה מוסבת על האיסור לשחוט (כפשט הביטוי 'ותיפוק ליה') ובין אם היא מוסבת על ההיתר לחתוך בשר, הקושיה לא מתייחסת לאיסור שבביצוע הפעולה, אלא לדינו של הבשר. היות ולא נטען עד כה כי הבשר אסור או מותר, הקושיה 'ותיפוק ליה' לכאורה איננה במקום. הערה זו חריפה יותר אל מול הדיון הבא בגמרא, שבו ברור כי שימוש בסכין בלועה אינו אוסר את הבשר באמת, אלא רק ברמת 'מדיח' או 'קולף'.

ב. התגובה לבעיית ה'שמנונית דאיסורא' היא קיצונית: כדי לפתור בעיה זו אנו דורשים סכין חדשה, או סכין שליבנה באור. בהמשך הסוגיה,

אנו רואים שכדי להיפטר מן הטריפה שנבלעה בסכין, די להלכה בקינוח או בצונן, ולכל היותר בחמין - אך אין זכר לליבון⁶. באופן כללי ניתן לומר, שהדיון בשמנונית דאיסורא בהקשר של עבודה זרה מתייחס לשמנונית כאיסור דמוני, האוסר את הבשר ואין לו פתרון בלא ליבון, ולעומתו המשך הסוגיה העוסק בהלכות איסור והיתר, מתייחס לשמנונית כבעיה קטנה בהרבה.

ישנן כמה וריאציות של גישור על הקפיצה מהלכות עבודה זרה להלכות איסור והיתר, שהצבענו עליה.

אפשרות א'.

הגישה הבסיסית היא לטעון ש'לאו דווקא', כלומר אין לדייק מכך שהסוגיה מתייחסת לאספקטים שונים של הדיון (כמו איסור ביצוע הפעולה, איסור הבשר, ועד כמה נאסר), מכיוון שדי לחלק את כל המושגים שבסוגיה באופן כללי לחיוביים ושלייליים. ממילא, כאשר רב נחמן אומר 'מותר לשחוט' כוונתו, שבשר כזה הוא 'בסדר' ולכן ניתן להתקופו משמנונית דאיסורא, על אף שלכאורה מעולם לא התייחס לדין הבשר ועל אף שניתן לפתור את בעיית השמנונית בהדחה או קליפה. ולחילופין, כאשר אנו אומרים 'אסור לשחוט' שייכנו מעשה זה לתחום השלילי, ונקשה על כך: הלא בלאו הכי הוא שייך לתחום השלילי, מפני השמנונית דאיסורא⁷. כמובן שהחסרון בתפיסה כזו הוא, שהיא פותרת את הבעייתיות על ידי שלילת הלגיטימציה לדייק בלשון הגמרא⁸.

ניתן לפתח תפיסה זו ולאחד באופן הלכתי בין איסורי עבודה זרה ובין מאכלות אסורות. נחלקו

⁶ בתוס' (ד"ה שליבנה) הקשו מדוע צריך ליבון ולא די בהגעלה, אמנם שם דנו בראיות מכל הש"ס וממרחק הביאו לחמם, ולא חשו לכך שהסוגיה עצמה מורה על כך שהכשרת הסכין נעשית בנקל, וראה במהרש"א שהשגיח בכך.

⁷ באשר לפרשנות זו הרואה בבעיית השמנונית מניעה לעצם השחיטה, ראה רש"י ד"ה דוחקא דסכינא: "ומ"מ לכתחלה לא ישחוט, דהא השוחט קאמר". אפשר להוסיף נדבך נוסף, ולטעון כי ישנה זיקה הלכתית בין איסור הבשר ובין איסור השחיטה. כלומר, שחיטה שעל ידה בשר ייאסר, הינה שחיטה אסורה. טענה כזו יכולה לנבוע הן מגזרה (שמא ישכח וכו') והן מטענה אמיתית, שאיננו רוצים להרבות בשר טרף בעולם. דיון זה מזכיר את דברי רבינו תם בתחילת המסכת (ב. ד"ה שמא) על האיסור למסור בהמה לשחיטת חש"ו, גם כאשר אין מתכננים לאוכלה, ועיין שם.

⁸ מלבד הבודלי התוכן שבסוגיה שהצגנו לעיל, ישנם גם הבודלים סמנטיים, למשל: ההבדל בין דיבור על הסכין אצל ר"ג, ודיבור על השוחט אצל רבא. ראה בעניין זה שיטת הרמב"ם (ע"ז ז, ט), ובחת"ס וראש יוסף.

הראשונים⁹ במקרה שהשתמש אדם בסכין של עבודה זרה באיסור (כגון שחתך בה בשר), אם נאסר הבשר בהנאה כדין הנהנה מעבודה זרה. על פניו זוהי מחלוקת בגדרי איסורי הנאה של עבודה זרה, אך לדעות הסבורות שנאסר הבשר, ניתן לצמצם את הפער בין שני הנושאים בהם עוסקת הסוגיה. כבר כאשר רב נחמן אמר 'מותר לשחוט', ממילא חידש בזה כי מותר לאכול (שהרי כאשר אמר 'אסור לחתוך' התכוון - ואסור לאכול); ולכן במקומה נמצאת קושיית הגמרא משמנונית דאיסורא¹⁰.

כיוון פרשנות זה איננו מתייחס לשאלת ליבון הסכין, ואותה ניתן לפתור באופן מקומי. התוספות מציעים להעמיד את הסוגיה באופן שהשתמשו בסכין זו באש¹¹, ואילו הר"ן סבור שדברי הגמרא 'שליבנה באור' הן 'לרווחא דמילתא', והכוונה היא שהכשיר את הסכין טהרה גמורה.

אפשרות ב'.

ניתן להציע אופציה אחרת בקריאת הסוגיה, והיא שהקפיצה מהלכות עבודה זרה להלכות איסור והיתר, כלל איננה מתבצעת תוך כדי הדיון הראשון, אלא רק בדיון שלאחריו. הדיון הראשון כולו מתייחס להלכות עבודה זרה בלבד, וגם ה'שמנונית דאיסורא' המוזכרת בו כוונתה לשמנונית שנבלעה מאיסור עבודה זרה. אמנם רש"י פירש 'שמנונית דאיסורא דנבלות שנבלעו בסכין'¹², אך שקלו וטרו האחרונים בדבריו מדוע נאלץ לבאר כן ולא ביאר משום תקרובת עבודה זרה¹³. ייתכן כי כוונת שאלת הגמרא היא, כי רב נחמן התייחס לסכין בתור כלי של עבודה זרה, וככזה אמנם אסור ליהנות ממנה; אך מלבד היותה כלי של עבודה זרה, הרי שבלוע בה עבודה זרה ממש, וכאשר תפלוט הסכין את השמנונית של עבודה זרה לבהמה - הרי זו תיאסר מפליטת עבודה זרה, ללא קשר לשאלה האם נהנה ממנה (וממילא ללא קשר לשאלת הקלקול). לאור חילוק כזה, בין 'שמנונית' של נבלות וטרפות¹⁴ לשמנונית של

עבודה זרה, ניתן לפתור את שאר הבעיות שהעלנו, אם נטען שהדין שונה בין פליטת איסור והיתר לפליטת עבודה זרה. שכן, שאלת הבליעה והפליטה באיסור והיתר תלויה ומקושרת בשאלת טעם האיסור הנבלע, מה שאין כן בעבודה זרה שם ניתן לטעון כי גוף האיסור, ולא טעמו, הוא הנפלט¹⁵. אם נרחיק לכת, נטען כי יתכן שבשמנונית כזו לא ניתן להלחם על ידי הדחה או קילוף, ואנו חוששים מפניה הרבה יותר, עד כדי איסור ממש. וכמו כן, כדי לבערה מן הסכין אי אפשר בלא ליבון, משום חומרת האיסור, ואולי מדין ביעור עבודה זרה¹⁶.

לפיכך להפקיעו ממושגי האיסור וההיתר.

¹⁵ ובלשון הלכתי: בדיני ביטול במאכלות אסורות מתבטל האיסור באם אינו נותן טעם, או שנותן טעם לפגם (אינו בן יומו), ואילו עבודה זרה איננה בטילה אפילו באלף, ותאסור גם באינו בן יומו. וממילא יתורץ קושיית תוס' ד"ה השוחט, שהקשה מהא דסתם כלי נכרים אינם בני יומן, עיין שם.

¹⁶ רעיון זה עדיין זוקק הרחבה והעמקה, ויש לעיין ואכ"מ. בספר 'תפארת יעקב' להרב געזונדהייט ניסה ללכת בדרך זו באופן מסויים, אם כי אגב חורפיה עיין בה טובא, ועיין שם. עוד נעיר, כי לפי הצעה זו קושיית 'ותיפוק ליה' מוסבת יפה הן על האיסורים הן על ההיתרים.

⁹ רא"ש סי' ט' ורשב"א על אתר, ועיין ים של שלמה סי' י"א. ¹⁰ לפי פירוש זה, הקושיה מוסבת דווקא על הפעולות המתורות בסכין, ולא על האסורות, מפני שכח השמנונית לאסור קטן מכח איסור ע"ז. וכן העיר ביש"ש שם.

¹¹ בר"ה שליבנה. וע"ש עוד חילוקים שהציעו.

¹² ד"ה ותיפוק

¹³ עיין פני יהושע ח. ד"ה "בגמרא" שהקשה כן.

¹⁴ על אף שרש"י משתמש גם בהמשך הסוגיה בביטוי שמנונית, הרי שאיננו מופיע בגמרא אלא כאן בלבד, וניתן